

Значення картографів у визначенні державних кордонів (на прикладі діяльності Євгеніуша Ромера)

Народився 1956 р. у с. Дуброва Бережанського р-ну Тернопільської обл. Закінчив географічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка (1979). Доктор географічних наук. Директор Державного науково-виробничого підприємства «Картографія», член Президії Вченої ради Українського географічного товариства, член Правління Українського товариства геодезії і картографії. Автор понад 80 наукових праць (у т. ч. 5 монографій) з проблем розвитку та становлення національної картографії, історії картографування України.

Для нових незалежних держав, до яких належить Україна, однією з важливих проблем є встановлення державних кордонів у рамках загальноприйнятих норм міжнародного права, що передбачають територіальну цілісність і недоторканність. Складовою частиною великого і складного комплексу робіт з договірно-правового оформлення державного кордону є картографо-геодезичне забезпечення його визначення та встановлення. Останні включають виконання робіт з делімітації (визначення та узгодження між сторонами проекту лінії кордону на великомасштабних актуальних топографічних картах), демаркації (позначення та закріплення лінії кордону на місцевості) та перевірки проходження лінії державного кордону.

На сьогодні в основному проведено перевірку державного кордону зі Словаччиною, Польщею і Угорщиною. Завершені делімітаційні роботи з Республікою Білорусь і Республікою Молдова. З останньою ведуться роботи з демаркації державного кордону. Розпочато договірно-правове оформлення сухопутного державного кордону з Російською Федерацією. Найбільші проб-

леми становить картографо-геодезичне забезпечення делімітації морських кордонів України з Румунією та Російською Федерацією [1].

Загалом роботи з картографо-геодезичного забезпечення встановлення державного кордону України з сусідніми державами з позиції сьогодення проходять в умовах відсутності територіальних претензій між сторонами переговорних процесів (за винятком певних колізій у стосунках з Румунією). Тому, з огляду на це, картографо-геодезична складова комплексу робіт зі встановлення та проведення державного кордону, не применшуючи її значення, часто зводиться до технічного забезпечення виконання цих робіт. Найбільші задачі доводиться вирішувати при делімітації та демаркації кордонів з колишніми республіками СРСР, для чого необхідно залучати різноманітні картографічні джерела (чергові топографічні карти, великомасштабні матеріали землеустрою та лісотаксації тощо). Навіть у такій складній конфліктній ситуації щодо проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією в районі острова Коса Тузла, що мала місце наприкінці 2003 р., достатньо було використати для уточнення топографічної карти, які постійно чергували відповідні підрозділи колишнього Головного управління геодезії та картографії СРСР, для того щоб розв'язати цю проблему.

Важливим напрямом сучасних досліджень українських істориків стало вивчення міжнародного становища України у період національно-визвольної революції 1917—1920 рр. [2], у тому числі формування західних кордонів, українсько-польські стосунки, участь України в мирних переговорах у Бресті (1918 р.), Парижі (1919—1920 рр.), Ризі (1920—1921 рр.). Проте в численних публікаціях з цієї проблематики картографічний аспект встановлення державного кордону не висвітлювався [3].

У той же час в історії розвитку польської картографії загальновідомими фактами є використання картографічної діяльності окремих вчених та створених ними картографічних творів для обґрунтування встановлення та проведення державних кордонів. Такою постаттю був видатний вчений, засновник сучасної польської географії та картографії Євгеніуш Ромер (Eugeniusz Romer) і його відомі атласи «Geograficzno-statystyczny Atlas Polski» («Географічно-статистичний атлас Польщі») (Варшава—Краків, 1916; друге видання — Львів—Варшава, 1921);

«Polski Atlas Kongresowy = Atlas des problemes territoriaux de la Pologne» («Конгресовий атлас Польщі = Атлас територіальних проблем Польщі») (Львів – Варшава, 1921).

Більшу частину свого життя, наукової та видавничої діяльності Е. Ромер (1871–1954) провів у Львові. Львівський період діяльності вченого та діяльність найбільшого видавництва Польщі міжвоєнного періоду «Książnica-Atlas», до якої він мав безпосереднє відношення, займають своєрідне місце в історії картографії України (не плутати з історією української картографії). Е. Ромер був засновником знаної у часи між двома світовими війнами львівської картографічної школи. До середини 30-х років ХХ ст. видавництво «Książnica-Atlas» було єдиним закладом на території сучасної України, що фахово займалось створенням і тиражуванням картографічних творів.

Паралельно з організацією роботи картографічного видавництва Е. Ромер створює його наукову базу — Інститут картографії (початково це був Інститут картографії професора Е. Ромера, а пізніше імені Е. Ромера), який цілком самостійно розбудовує і яким він від початку керує. Для організації інституту використано досвід аналогічних закладів або концептуальних відділів, що мали багато приватних фірм і державних закладів. Інститут розробляє концептуальні засади створення картографічних творів видавництва. Картографічні джерела, а також всі публікації, які використовувалися при розробленні змісту та укладанні карт, утворили бібліотечний фонд Інституту. Фонд поповнювався головним чином за рахунок налагодженого наукового обміну з іншими видавництвами, а також за рахунок закупівлі картографічних творів у магазинах по цілому світі. У 1939 р. картографічне зібрання Інституту нараховувало близько 200 000 карт і атласів.

Дотепер сторінки історії картографії України, що пов'язані з науковою та практичною картографічною діяльністю видатного польського географа та картографа Е. Ромера, в Україні достатньо не досліджені [4]. Це викликано не в останню чергу неприхильним і навіть ворожим ставленням вченого до української справи.

Ще з кінця ХVІІІ ст. багато польських політиків бачили свою відроджену державу тільки в межах кордонів до 1772 р. Протягом ХІХ ст. було видано, в основному в Парижі та Лондоні, низку різноманітних карт і атласів Польщі саме з таким

територіальним охопленням [5]. Початок Першої світової війни був сприйнятий частиною польського суспільства як можливість у післявоєнному облаштуванні політичного устрою Європи побачити нову державу — незалежну Польщу. Очевидною стає потреба не тільки обґрунтувати на основі джерел право Польщі на незалежність, познайомити світ і політиків з інформацією про Польщу, розселенням поляків та їх кількістю, особливостями господарства та іншими даними, але й підібрати матеріали, які б допомогли у майбутньому встановити омріяні та вигідні для польської сторони кордони. Ці обставини наприкінці 1914 р. спонукали доктора Францишека Стефчика (1861 — 1924), директора Бюро патронату крайового відділу Польських ощадних і кредитних спілок у Львові, запропонувати Е. Ромеру опрацювати і створити великий твір, який міг би становити джерельну базу для майбутнього визначення кордонів Польщі (звичайно з кордонами, що існували до першого поділу Польщі).

Для роботи над атласом «Geograficzno-statystyczny atlas Polski» Е. Ромер запросив низку видатних учених (Я. Новака, В. Шафера, В. Семковича, Я. Рутковського, С. Вайгнера та ін.), а також картографів. При опрацюванні карт атласу були використані матеріали віденських бібліотек (Центральної статистичної комісії, Палати торгівлі та промисловості, надвірної та університетської, різних міністерств), краківських бібліотек (Ягеллонського університету, Міського статистичного бюро), а також приватних зібрань краківчан (професора Ф. Буяка, ксьондза Я. Фіялка, С. Сужицького). Більшість карт Е. Ромер опрацював сам. Практично протягом 1915 р. були розроблені авторські оригінали карт. Підготовку до видання здійснило віденське приватне картографічне видавництво «Freitag & Berndt» і в 1916 р. атлас було віддруковано в друкарні А. Гольцгаузена.

«Geograficzno-statystyczny atlas Polski» містить на 32 аркушах (32 × 34,5 см) 69 карт. Основний масштаб карт атласу — 1:5 000 000. Територіальне охоплення польських земель, яке прийняте в атласі, відповідає кордонам 1772 р., а також включає етнічні польські землі, що знаходились у межах Німеччини та Австро-Угорщини. Атлас містить карти природи (4 арк.), адміністративного устрою (1), історії (1), населення (10), освіти і культури (3), сільського господарства (10), промисловості (2), транспорту (1 арк.). Назви карт і легенди, а також текстовий матеріал, що виданий окремим зошитом, подані трьома мо-

вами (польською, німецькою, французькою). Карти видані двома зошитами у вигляді окремих аркушів у повному кольорі і разом з текстом поміщені у папку. Загалом видання здійснене на доброму картографічному рівні, що засвідчило про зародження нової польської національної картографії.

Із карт населення виокремимо насамперед карту «Поляки» (масштаб 1:5 000 000, табл. IX), на якій показано частку поляків у відсотках до загальної чисельності населення у шкалі з шістьма ступенями: до 1%, 1–5, 5–25, 25–50, 50–75, понад 75%. Більша частина території України, що показана як польські землі у межах кордонів до 1772 р., відображена нижніми трьома ступенями (до 80% території). Двома ареалами виділені місцевості, де польське населення становить від 50 до 75% (площею близько 15 кв. мм навколо міста Львова та площею близько 30 кв. мм в трикутнику міст Тернопіль—Теребовля—Підволочиськ). Ізолінії двох вищих ступенів (переважання польського населення) загалом, з певною долею абстрагування, збігаються з етнографічними межами розселення українців. На додатковій карті дрібнішого масштабу «Мови» зображено територіальне поширення мов: польської, малоруської (української), білоруської, литовської та ін.

Вихід у світ атласу «Geograficzno-statystyczny atlas Polski» викликав великий резонанс як серед офіційних представників австро-угорської влади, так і серед української громадськості (оскільки тематичний зміст атласу подано в межах стародавньої Польщі, що включали й українські землі до Дніпра). Загальновідомим фактом став арешт накладу в результаті клопотання відомого австрійського вченого Альбрехта Пенка за висилання атласу поза межі монархії, що було розцінено як державну зраду. Лише завдяки підтримці віденського Військово-географічного інституту, який ствердив, що атлас є насамперед науковою працею, було призупинено судову справу проти Е. Ромера.

Залишаючи поза увагою детальний аналіз змісту всього атласу, його географічне та історичне значення, відзначимо насамперед політичне значення виходу «Geograficzno-statystyczny atlas Polski» для Польщі. Атлас є найвідомішим виданням та найважливішою науково-політичною справою польської географії та картографії цього періоду. Разом з іншими географічними працями він відіграв важливу роль у встановленні кордонів II Речі Посполитої [6]. За цей атлас за рішенням Паризького

географічного товариства Е. Ромер був нагороджений золотою медаллю Е. Галуа.

Е. Ромер, який займався дослідженнями проведення кордонів і проблемами національностей, став найвидатнішим спеціалістом і знавцем з питань кордонів польської держави, яка відроджувалася. Тому в 1918 р. вчений був включений до складу польської делегації на мирні переговори у Парижі, де він очолював Географічне бюро, що входило до складу Бюро праць конгресових. У Географічному бюро працювало шість осіб, у тому числі Теофіл Шуманський, який у 1920—1930-х роках був співавтором разом з Е. Ромером численних картографічних творів. Бюро опрацьовувало велику кількість карт і рефератів. Під час переговорів Е. Ромер провів понад 70 зустрічей з обговорення питань кордонів Польщі з членами інших делегацій. З конференції він залишив великий щоденник, який початково мав форму листів до дружини Ядвіги [7].

У травні 1920 р. міністр закордонних справ Польщі Станіслав Патк призначив Е. Ромера керівником Бюро миру. Завданням цього Бюро була підготовка обґрунтування так званої дезанексії, або права Польщі на території, які вона займала перед першим поділом 1772 р. Е. Ромер дуже ретельно підійшов до виконання цього завдання. Він зібрав не тільки багатий картографічний і фактографічний матеріал, але й провів багато розмов із найвидатнішими польськими істориками. Проте підготовлений рапорт так ніколи і не був опублікований і загинув у роки Другої світової війни в архівах Міністерства закордонних справ [8].

У липні і в серпні 1920 р. Е. Ромер брав участь як експерт у роботі Бюро праць конгресових, готуючи реферати і нотатки щодо кордонів Польщі, які це бюро виконувало під керівництвом Єжи Федоровича. Під час дискусій у бюро Е. Ромер був прихильником так званої мінімалістичної концепції встановлення кордонів Польщі, яка була близька до лінії кордону, яку пропонував маршалок Фох, або трохи на схід від лінії Керзона з утриманням при Польщі Львова, Львівського округу і Білостока.

Тоді ж, 1920 р., учений був запрошений як експерт у склад польської делегації на мирні переговори у Ризі. У перші дні перебування польських експертів у Ризі велися дискусії щодо кордонів. Мінімалістичний погляд Е. Ромера підтримували

економісти. Він застерігав від переходу лінії річки Збруч для Польщі. Генерал Мечислав Кулінський вважав, що більш оборонною була б лінія Смотрича. Адам Мечковський висловлював думку, що опорою конструкції польського східного кордону повинна бути етнографія. Якщо не враховувати цього принципу, то можна іти навіть до Березини. А. Мечковський аргументував, що краще і ефективніше господарювати на малому, ніж на великому [9].

Безумовно, значний вплив на проведення переговорів із встановлення кордонів має військова ситуація. Наприклад, під час переговорів у Мінську радянська сторона виставляла дуже тверді вимоги, оскільки мала тоді стратегічну ініціативу. Проте після успіхів польської армії ситуація змінилася і до мінімалістичної концепції проведення східного кордону польська сторона вже не поверталася.

Після затвердження керівниками делегацій в цілому мирних умов, у тому числі і кордонів, настали дні напруженої праці експертів, які повинні були закріпити на карті відповідні домовленості. Е. Ромер як експерт у географічних справах був серед членів польської делегації найкомпетентнішою особою з питань географічного положення окремих місцевостей, мережі шляхів і залізниць та інших питань, що пов'язані з демаркацією кордонів. Учений контролював нанесення лінії проходження кордону, при необхідності вносив правки, а іноді й сам укладав перебіг кордону. Один аркуш оригінальної карти з демаркацією східного польського кордону, яку підписав російський генерал Новіцький, була передана разом із спадщиною Е. Ромера до бібліотеки Ягеллонського університету і зберігається у картографічному зібранні.

У 1921 р. виходить у світ «Polski Atlas Kongresowy = Atlas des problemes territoriaux de la Pologne», у якому подано найважливіші картографічні напрацювання Географічного бюро на конференції в Парижі 1919 р. Під керівництвом Е. Ромера за значної участі Т. Шуманського під час роботи конференції було створено численні карти, що призначалися для аргументації територіальних вимог польської сторони на засіданнях окремих комісій. Сам Е. Ромер був автором близько 100 карт і 65 рефератів. Крім карт, підготовлених на конференції, в атласі вміщено декілька карт, які створені пізніше для ведення у 1920—1921 рр. переговорів з радянською Росією.

«Polski Atlas Kongresowy» включає 40 аркушів односторонніх кольорових карт (31,5 x 33,5 см), що були видрукувані з цинкових форм у Львові в друкарні Народного кооперативного видавничого товариства. Атлас містить багато оригінальних карт. Основні масштаби карт — 1:5 000 000, 1:3 000 000 і 1:2 000 000.

На восьмому аркуші атласу вміщена «Етнографічна карта Польського національного комітету» масштабу 1:5 000 000, на якій, аналогічно до змісту карти «Поляки» такого ж масштабу з атласу «Geograficzno-statystyczny atlas Polski», показано частку поляків у відсотках до загальної чисельності населення. На відміну від попередньої карти тут шкала має п'ять ступенів: більшість польського населення, 33—50%, 20—33, 5—20, менше 5%. Проте цікавим фактом є досить значні зміни у відображенні розселення поляків, які полягають, насамперед, у збільшенні частки поляків на українських землях, а також на території Білорусі та Литви порівняно з картою «Поляки». На етнографічній карті Польського національного комітету на досить великих територіях України та Білорусі, що раніше мали відсоток частки поляків до 5 від загальної чисельності населення, доля поляків складає від 5 до 20%. Дуже збільшилась частка поляків на Вінниччині — в окремих місцевостях, де вона була від 1 до 5%, частка зросла навіть до 33—50%. Площа одного (східного) з двох ареалів в Україні переважання польського населення виросла більш ніж удвічі. Наведені приклади, попри можливе уточнення статистичних даних в окремих місцевостях, свідчать про тенденційність змісту розглянутої карти.

Спільною рисою цих двох атласів є територіальне охоплення змісту карт в межах кордонів до 1772 р., що відповідало устремлінням певних верств тогочасного польського суспільства. Тут слід відзначити, що Е. Ромер і раніше цікавився питанням про геополітичний простір Польщі. Його дослідження про східний кордон для картографічного відображення було ґрунтовним як з огляду на історико-юридичні аспекти, так і з боку власне картографічного.

Тільки у 1925 р. Е. Ромер опублікував дослідження про східний кордон Польщі перед 1772 р. [10]. Завдяки публікації Добеслава Єнджейчика [8] ми маємо змогу ознайомитись з матеріалами цього дослідження, не коментуючи їх.

Е. Ромера цікавив передусім юридичний статус східного кордону. Підставою для визначення території Польщі перед 1772 р. був трактат Гжимултовського від 6 травня 1686 р., який, проте, ніколи не був ратифікований. З цього погляду єдиним правомочним документом, який регулював стан кордонів Польщі з Росією, залишався Поляновіцький трактат 1634 р. Створена на його підставі прикордонна комісія виконала свою роботу тільки у північно-східній частині спірної території. Для відтворення фактичного перебігу кордону між обома державами напередодні першого поділу Польщі можна послуговуватися тільки гіпотезами, а властиво однією гіпотезою, з якою географи та історики зжилися так сильно, що звикли вважати її за факт, який не викликає жодних сумнівів. Ця гіпотеза говорить, що землі, анексовані Росією у Польщі, утворили цілком нові губернії Росії, або що зовнішні кордони старих російських губерній, а саме Псковської, Смоленської, Чернігівської, Полтавської і Херсонської, можна ідентифікувати зі східним кордоном Польщі до 1772 року.

На думку Е. Ромера, такий погляд є цілком помилковий. Передусім на одному відтинку кордону, а саме від гирла Тясмину і до гирла Синюхи (Південний Буг), регулювання кордону між Росією та Польщею було зроблене прикордонною комісією тільки у 1781 р. і ратифіковане сеймом наступного року. Не бракує також документів з тієї епохи, які доводять, що перебіг польсько-російського кордону перед поділами був інший, ніж це приймає згадана гіпотеза. Проти цієї гіпотези говорить також і те, що у цілому ряді деталей, які піддаються підтвердженню, кордони нових російських губерній на території давньої Польщі пристосовуються тільки у загальних рисах, але не в деталях до внутрішніх кордонів давнього польського адміністративного поділу.

До визначення перебігу східного кордону Польщі до 1772 р. Е. Ромерові послужили такі картографічні джерела:

1. Атлас А. Ріцці-Дзанноні у 24 картах, виданий у Парижі 1772 року. На підставі карти у масштабі близько 1:670 000 було зроблено перший поділ Польщі.

2. Рукописна стінна карта Польщі у масштабі, близькому до карти А. Ріцці-Дзанноні, яку уклала Казначейська комісія і яка зберігалася у Казначейському архіві у Варшаві, що була знищена повністю під час варшавського повстання. Ця карта, без да-

ти, походила з часів Станіслава Августа до 1768 р., оскільки на ній ще не виділено гнізненське воєводство, яке з'явилося саме у цьому році. Як офіційний документ, підготовлений головною польською фінансовою владою, що збирала податкові реєстри у кожній гміні давньої Речі Посполитої, вона має бути цінним джерелом.

3. Ряд карт, що походять із XVII століття і репродуковані у виданні В. Кордта «Материалы по истории русской картографии» (1899, 1910).

4. Окремі аркуші російської штабної карти у масштабі 1:420 000 1849—1853 рр.

5. Окремі аркуші карти Польщі Я. Хшановського у масштабі 1:300 000, виданої в Парижі в 1859 р.

Аналіз названих карт дозволив Е. Ромерові зробити цікаві висновки щодо перебігу і пізнішої деформації східного кордону Речі Посполитої, який був перед поділом Польщі. Е. Ромер поділив цей кордон за географічними критеріями на чотири відтинки. Перший, або північий, сягав аж до гирла річки Ірпінь поблизу Києва. На підставі картографічного матеріалу на цьому відтинку можна стверджувати, що кордон польської держави на території Себезького повіту був відсунутий углиб, а на території Невельського повіту виступив поза сучасну, тобто 1920 р., межу Вітебської губернії. Якщо ж ідеться про Велізький повіт, то не підлягає сумніву, що на час перед поділом не залишався у складі Речі Посполитої тільки його обрізок, обмежений лінією, яка пролягала поблизу і на схід від Ушвяту і Веліжа. Своєю чергою, на всій території прикордонної Могилевської губернії немає жодних даних, щоб стверджувати, що кордон перед поділом у значній мірі відрізнявся від сучасної Е. Ромерові межі губернії.

На другому відтинку, київському, межа губернії пролягала уздовж Дніпра. Територія на правому березі Дніпра коло Києва перебувала у фактичному володінні Росії від 1667 р., або від Андрусівського перемир'я, яким закінчилася польсько-російська війна 1654—1667 років, не зважаючи на те, що жоден із трактатів, дотичних Києва, не дочекався ратифікації. Також немало-важним є той факт, що про польсько-російський кордон гласив уже трактат Гжимултовського, який докладно його визначав. Проте, якщо йдеться про розмежування на території Києва, то як на карті А. Ріцці-Дзанноні, так і на карті Казначейської ко-

місії вони не узгоджуються ані між собою, ані з відповідним визначенням у трактаті Гжимульовського. Отже, виникає обґрунтоване припущення, що фактичний кордон у цьому місці також пролягав інакше, ніж його подають сучасні карти. До такого висновку привів Е. Ромера аналіз карти Й. Кантера 1770 р., на якій за допомогою системи ліній азимуту визначено «диференцію кордону між Польщею та Росією». Ці відступи (винятки) відносяться до південно-західної частини цієї території. Отже, можна припускати, що вони в той час з'являлися також на інших відтинках кордону. Не зважаючи на поділи країни, поняття сталого польсько-російського кордону утримувалося дуже довго. У спеціальній літературі є багато згадок про польський і російський берег Західної Двіни або Дніпра. Е. Ромер на підтримку своєї тези долучає свідчення англійського мандрівника Джонсона, який у 1817 р. проїжджав з Індії до Англії через Південну Росію і Польщу. В описі своєї дороги з Києва на захід він, отже, називає «Беллагоротка» (Белагородка) над Ірпнем, «Мотигін» (Мотижин), нарешті «Роїг» (Рожев) на лівому березі річки Здвижу, де цю поштову станцію визначає як першу прикордонну на території Польщі. Це твердження підсилене ще описом культурної і адміністративної різниці по обох боках кордону над Здвижем, яка є виявом спадковості давнього державного кордону, що пролягав тут. У кожному разі свідчення Джонсона у певній мірі піддає сумніву роль Ірпеня як прикордонної річки Польщі до її поділу.

Третій відтинок кордону, тобто вниз від Дніпра аж до гирла Тясмину, не зазнав жодних змін, адже державний кордон тут установлював саме Дніпро. Натомість в останньому секторі кордону, який досліджував Е. Ромер, або між Дніпром і Дністром, різниця між територією Речі Посполитої перед поділом і межами губерній у 1920 р. є найзначнішою. Е. Ромер розділив його на два відрізки: від Дніпра до Південного Бугу і від Південного Бугу до Дністра, закриваючи у такий спосіб аналіз усього східного кордону. Якщо йдеться про перший із названих відрізків, то в ньому Річ Посполита віддавна межувала з територією Запоріжжя, а кордони фактичного охоплення простору польською владою і адміністрацією змінювалися і по суті ніколи докладно не визначалися. Тільки при самому Дніпрі після воєн другої половини XVII століття було розмежовано сферу інтересів між Польщею та Росією. Адже у трактаті Гжимульовського цей

кордон мала становити невизначена лінія від гирла Тясмину до Чорного Лісу. Попри те, що цей трактат не отримав, як відомо, юридичної сили, ця лінія означала, напевне, фактичний стан і поза неї Польща ніколи вже пізніше не сягала.

Від того часу між ніколи докладно не визначеною територією запорожців і Польщею втиснулася зі своїм впливом і безпосередньою діяльністю Росія. Отож немає нічого дивного, що докладно не розмежована територія стала незабаром предметом незгод між Польщею і Росією. Ці супруги набрали сили у другій половині XVIII ст., коли цариця Єлизавета розпочала систематично поселяти тут сербські, хорватські і українські полки. Проблеми кордону, пов'язані з виникненням так званої Нової Сербії, призвели до того, що сейм коронаційний 1764 р., а потім сейм 1768 р. призначив повторну комісію з кордону, метою якої було усунення усіх суперечок на цій ділянці. Ці комісії з політичних причин не могли, звичайно, приступити до роботи. З ще більшим завзяттям за цю справу взялися після першого поділу Польщі. Спираючись на ухвали сейму від 1764 і 1768 років, король призначив комісію з питань кордону, яка проводила свою роботу разом із російською комісією від 15 червня 1780 р. до 17 лютого 1781 р. Результатом цієї роботи була демаркація кордону між Польщею та Росією відповідно до пролягання межі між Київською і Херсонською губерніями.

Проходження кордону на цьому відтинку відповідає тому, як це визначив у своєму атласі А. Ріцці-Дзанноні, а також Казначейська комісія на офіційній рукописній карті 1768 р. Це могло б підказувати, що цей кордон пролягав уздовж цієї самої лінії уже перед 1772 р. Проте, на думку Е. Ромера, таке припущення позбавлене юридичних підстав і попри будь-яку правдоподібність не відповідає також фактичному станові. Для пояснення збігу пролягання кордону між Польщею та Росією на карті Казначейської комісії і в атласі А. Ріцці-Дзанноні, а також тогочасною межею між Київською та Херсонською губерніями Е. Ромер прийняв дві гіпотези. Вирішальним моментом для фінансової карти було визначення території, якої вже не досягла польська податкова адміністрація, натомість А. Ріцці-Дзанноні спирає свій рисунок кордонів на знання російських вимог у цьому питанні. Для виправдання А. Ріцці-Дзанноні Е. Ромер наводить факт вживання особливої графічної символіки для території «Нової Сербії» з одного боку і Запоріжжя з другого,

завдяки чому спірний характер цієї території А. Ріцці-Дзанноні чітко визначив.

У результаті польський географ схиляється до тези, що південний кордон Польщі до її поділу на цьому відтинку поблизу Дніпра визначає трактат Гжимултовського, далі на захід лінія кордону визначена на картах Г. Боплана, у західній же частині — Чорний Ташлик, який позначав кордони так званої Нової Сербії. Як відомо, найбільш авторитетні карти тієї епохи, власне карти Г. Боплана і його послідовників, не проводять на цьому відтинку жодного спільного кордону, вважаючи його за безгосподарний. Натомість на дрібномасштабних картах, синтетичних, Г. Боплан і його закордонні однодумці, такі як Сансон або Менгден, що працювали за ініціативою царя Петра II, на цій території пересовують кордон Польщі по Дніпро на сході, і по Інгулець — на півдні, відносно трохи на схід від нього. Немаловажним для Е. Ромера був факт, що карта Менгдена визначає кордон на середньому відтинку саме цілком згідно із синтезом Г. Боплана.

Натомість, якщо йдеться про поділ кордону від Південного Бугу до Дністра, то для визначення кордонів Польщі до поділу вирішальним є Карловіцький трактат 1699 р. між Польщею і Туреччиною, угода буджацьких татар з Росією 1770 р., а також трактат у Кучук-Кайнарджі 1774 р. між Росією та Туреччиною.

Е. Ромер не мав сумнівів, що постанови Карловіцького трактату, щоб давні кордони між Польщею і Туреччиною на просторі між Півд. Бугом і Дністром зберігалися і утримувалися, не втратили своєї юридичної сили аж до часу перед поділом Польщі. Це зовсім не означає, що кордон між Польщею і Туреччиною у цьому місці пролягав так само і в 1772 р. по лінії, визначеній на карті Г. Боплана 1650 р. Життя і фактичні стосунки пересунули цей кордон на північний захід, як це доводить офіційна карта Казначейської комісії 1768 р., на якій він визначений цілком однозначно. Форма тієї лінії кордону, а передовсім визначення головної течії річки Тилігул (Малий Тилігул) у межах кордонів Польщі на карті Казначейської комісії, виключає усякі сумніви щодо проходження у цьому місці кордонів Польщі до її поділу.

Таким чином, на прикладі діяльності видатного польського географа і картографа Е. Ромера ми бачимо, якою багатогран-

ною може бути участь картографа-дослідника у встановленні проходження державного кордону. Безумовно, у даному випадку потрібно абстрагуватися від ура-патріотизму та певної тенденційності у дослідженнях Е. Ромера. Мова йде про підходи до вирішення спірних ситуацій у визначенні проходження державного кордону за допомогою картографічного та історико-географічного методів дослідження. У зв'язку з цим постає питання — а чому не були затребувані українською державою послуги засновника української географії Степана Рудницького, що діяв у цей же час у Львові, або іншого українського географа чи картографа?

- ¹ Див.: Бондар А. Л., Дьогтяр А. М., Трюхан М. О. Делімітація та демаркація кордонів: проблеми, пошуки, рішення // Український географічний журнал. — 1998. — № 3. — С. 10—12; Картографо-геодезичне забезпечення договірно-правового оформлення державного кордону України / А. Л. Бондар, А. Л. Буряк, А. М. Дьогтяр та ін. // Вісник геодезії та картографії. — 2001. — № 3. — С. 60—64; Трюхан М. О. Сучасний стан картографо-геодезичного забезпечення встановлення державного кордону України // Національне картографування: Стан, проблеми та перспективи розвитку: Зб. наук. праць. — К.: ДНВП «Картографія», 2003. — С. 27—33.
- ² Віднянський С. Міжнародні зв'язки України в сучасній вітчизняній історіографії: основні напрями, проблеми та перспективи дослідження // Україна дипломатична. — Вип. IV. — К., 2004. — С. 472—482.
- ³ Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. — К.: Основи, 1994. — 168 с.; Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920—1939 рр.: Автореф. дис. д-ра іст. наук: 07.00.02 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2001. — 31 с.; Краківський О. Східна Галичина і Польща в 1918—1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — 304 с.; Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії. — К., 2002. — 133 с.; Литвин М. Р. Українсько-польська війна 1918—1919 рр. — Львів: Ін-т українознавства НАНУ; Ін-т Центр.-Сх. Європи, 1998. — 488 с.; Сергійчик В. Етнічні межі і державний кордон України. — Тернопіль: Книжк.-журн. вид-во «Тернопіль», 1996. — 184 с.
- ⁴ Див.: Мельник А. В. До 130-річчя від дня народження Е. Ромера // Український географічний журнал. — 2001. — № 1. — С. 72; Мельник А. В. Ромер Еугеніуш // Географічна енциклопедія України. — Т. 3. — С. 147—148; Ровенчак І., Шубер П. Професор Еугеніуш Ромер: здобутки і втрати на ниві географії та картографії // Історія української географії. — 2003. — Вип. 8. — С. 17—22; Ромер Еугеніуш // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. — Мюнхен: Молоде життя, 1973. — Т. 7. — С. 2570; Ромер (Romer) Еугеніуш // Українська Радянська Енциклопедія. — 2-ге вид. — К.: УРЕ, 1982. — Т. 9. — С. 487; Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки: Матеріали

- міжнар. конф. до 120-річчя географії у Львівському ун-ті (24—26 вересня 2003 р.). — Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 413 с.
- ⁵ Olszewicz B. Kartografia polska XIX wieku: (Przegląd chronologiczno-bibliograficzny). T. 1, 2 / Prsygotowała do wydania Wiesawa Wernerowa. — Warszawa, 1998. — 528 s.
- ⁶ Pawlak W. Eugeniusz Romer jako geograf i kartograf // Eugeniusz Romer geograf i kartograf trzech epok. Materiały Sesji Naukowej: Warszawa, 16 kwietnia 2004 rok / Red. nauk. J. Ostrowski, J. Paślawski, L. Szaniawska. — Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2004. — S. 11—63. — (Studia i Materiały z Historii Kartografii; 19); Jędrzejczyk D., Wilk W. Eugeniusz Romer jako geograf społeczno-gospodarczy. — Warszawa: Uniw. Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, 1999. — 141 s.
- ⁷ Romer E. Pamiętnik paryski (1918—1919) / Oprac. A. Garlicki, R. Świętek. — Wrocław, 1989.
- ⁸ Jędrzejczyk D. Eugeniusz Romer o przedrozbiorowej polskiej granicy wschodniej // Polski przegląd kartograficzny. — T. 36. — 2004. — № 1. — S. 29—32.
- ⁹ Pietrzyk Z. Konferencja pokojowa w Rydze we wspomnieniach Eugeniusza Romera // Eugeniusz Romer geograf i kartograf trzech epok. Materiały Sesji Naukowej: Warszawa, 16 kwietnia 2004 rok / Red. nauk. J. Ostrowski, J. Paślawski, L. Szaniawska. — Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2004. — S. 137—144. — (Studia i Materiały z Historii Kartografii; 19).
- ¹⁰ Romer E. O wschodniej granicy polski sprzed r. 1772 // Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera. — Lwów: Nakładem Komitetu Redakcyjnego z zasiłkiem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1925.

